

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ

DÖVRÜNDƏ TƏHSİL QURUCULUĞU

Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində xüsusi səhifə təşkil edən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü bir sıra ideyaların həyata keçirilməsi ilə xarakterizə edilir. Bu baxımdan təhsil quruculuğu istiqamətində görülən işlər də dövrün hərtərəfli öyrənilməsinə güclü mənbədir. Bununla bağlı suallarımızı Əməkdar elm xadimi, professor Hüseyn Həşimli cavablandırır.

-Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhsil siyasətinin əsas prinsipləri və mahiyyəti nədən ibarət idi?

-Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin Sərəncamı ilə 100 illiyi respublikamızda geniş şəkildə qeyd olunan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması çoxəsrlik tariximizdə mühüm yer tutur. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev demişdir: "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti gərgin və mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə cəmi 23 ay fəaliyyət göstərsə də, sonrakı nəsillərin yaddaşında xalqımızın tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri kimi həmişə qalacaqdır. O, demokratik dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə, hərbi quruculuq sahələrində atdığı mühüm addımları başa çatdırma bilməsə də, onun qısa müddətdə həyata keçirdiyi tədbirlər xalqımızın tarixində silinməz iz buraxmış, milli dövlətçilik ənənələrimizin bərpası işində böyük rol oynamışdır. Ən əsası odur ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti az yaşasa da, xalqımızda azadlıq, müstəqillik fikirlərini daha da gücləndirmiş oldu".

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti fəaliyyətinin ilk günlərindən təhsilin milli əsaslar üzərində qurulması və inkişaf etdirilməsi məsələlərini diqqət mərkəzində saxlayırdı. Təsədüfi deyil ki, hökumət hələ Gəncədə fəaliyyət göstərərək 30 iyun 1918-ci il tarixli qərarla Xalq Maarifi Nazirliyinin ştat tərkibi təsdiqlənmişdi. Nazirliyin səlahiyyətinə xalq maarifinə aid qanun layihələri hazırlamaq, ölkədə maarifin və elmin inkişafı üzrə tədbirlər planı müəyyənləşdirmək, ümumiyyətlə, təhsillə bağlı məsələlərin icrası daxil idi. Nazirliyin nəzdində ali və orta ixtisas təhsili, xalq təhsili və peşə təhsili işləri üzrə üç şöbə yaradılmışdı. Gənc respublikada milli təhsil quruculuğu istiqamətində nazirlik tərəfindən sistemli, ardıcıl tədbirlər həyata keçirilirdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin 27 iyun 1918-ci il tarixli qərarı ilə Azərbaycan-türk dili dövlət dili elan edildi. Buna uyğun olaraq məktəblərdə tədrisin Azərbaycan dilində aparılması üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlandı. Azərbaycan hökumətinin 28 avqust 1918-ci il tarixli qərarı bir vəzifə olaraq qarşıya qoyurdu ki, bütün ibtidai məktəblərdə təhsil ana dilində aparılmalı və dövlət dilinin tədrisi icbari surətdə həyata keçirilməlidir. Tədrisi dövlət dilində olmayan məktəblərin yuxarı siniflərində Azərbaycan dili həftədə 4 saatdan az olmamaqla məcburi fənn kimi tədris edilirdi. Azərbaycan hökuməti ölkədə yaşayan digər xalqların övladlarının öz dillərində təhsil almasına da müvafiq şərait yaradırdı.

- Müəllim hazırlığı sahəsində qarşıda duran vəzifələr öz həllini necə tapırdı?

- Təbii ki, tədris prosesi üçün ən ümdə cəhətlərdən biri müəllim kad-

rlarına olan tələbatın ödənilməsi idi. O zaman Gəncədə seminariya fəaliyyət göstərirdi, Qori Seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin Qazaxa köçürülməsi də müəllim hazırlığı baxımından atılmış faydalı addım idi. Həyata keçirilən ardıcıl tədbirlər sayəsində təhsil müəssisələrinin şəbəkəsi getdikcə genişləndirdi. Belə ki, 1919-cu ilin əvvəllərində ölkədə dövlət hesabına təhsil verən ibtidai məktəblərin sayı 637-yə, orta (ixtisas) məktəblərin sayı isə 23-ə çatmışdı. Orta məktəblər sırasında 6 kişi və 4 qadın gimnaziyası, 5 realni məktəb, 3 müəllimlər seminariyası, 3 qız məktəbi, politexnik məktəb və kommersiya məktəbi var idi. 1919-1920-ci dər ilinin ilk yarısında müəllim seminariyaları istisna olunmaqla, digər məktəblərdə 9611 nəfər təhsil alırdı ki, onlardan 3115 nəfəri azərbaycanlı idi. Hökumətin qərarı ilə Bakı politexnik və kommersiya məktəbləri, 3-cü, 4-cü Bakı məktəbləri və 2-3-4-cü Bakı qadın gimnaziyaları istisna olunmaqla, ölkədəki bütün orta məktəblərdə tədris Azərbaycan dilində aparılırdı. Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvanda da o dövrdə təhsilin inkişafı sahəsində bir sıra ciddi işlər görülmüşdü.

O zaman təhsil müəssisələrinin şəbəkəsinin genişləndirilməsi, fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması, milliləşdirilməsi baxımından həyata keçirilən mühüm tədbirlərdən biri də 1919-cu ilin yayında məktəblərin aşağı siniflərində dərs keçmək üçün qısamüddətli pedaqoji kurslarda müəllim hazırlığına başlanılması idi. Hökumətin qərarına görə, bu məqsədlə Xalq Maarifi Nazirliyinin sərəncamına 2 milyon 390 min manat vəsait ayrılmışdı. Bakı, Gəncə və Nuxa şəhərlərində kişi və qadın, Şuşa, Qazax, Qusar, Salyan və Zaqatalada kişi pedaqoji kursları açılmışdı. Bu kursların hər birində ən azı 50 nəfər müdavin təhsil alırdı. Kursları bitirənlər məktəblərdə müəllim kimi işlə təmin olunurdu. Ehtiyac nəzərə alınaraq o vaxt qardaş Türkiyədən 50 nəfər yaxın müəllim dəvət edilmişdi. Onlar 1919-cu ilin oktyabr ayında Azərbaycana gəlib pedaqoji fəaliyyətə başlamışdılar.

Xalq Maarifi Nazirliyinin başqa planları da var idi. Məsələn, nazirliyin hazırladığı bir layihədə imkansız 650 şagirdə təqaüd təyin olunması, Bakıda qızlar üçün 25 nəfərlik pansionatın təşkili, xaricdən gətirilən tədris-çap məhsullarının gömrük rüsumundan azad olunması və sair təklif olunurdu

- Yaşlı əhəlinin savadsızlığının aradan qaldırılması sahəsində hansı işlər görüldü?

- O dövrdə əhəlinin müxtəlif təbəqələri arasında savadsızlığın ləğv edilməsi sahəsində də mühüm addımlar atılmışdı. 1919-cu ildə Bakı, Gəncə, Şuşa, Şəki, Zaqatala və Qazaxda yaşlı əhəli üçün Azərbaycan dili üzrə axşam kursları açılmışdı. Bu kurslarda təhsil müddəti, iki hissəli olmaqla 1919-cu ilin 15 sentyabrından 1920-ci il aprelin 1-nə qədər davam etmişdi. Maraqlıdır ki,

bu kurslar üç qrupa ayrılırdı: Azərbaycan dilini və yazmağı bilməyənlər qrupu, dili bilib yazmağı bacarmayanlar qrupu, dili və yazmağı bilib, elmi ifadələri, Azərbaycan dilində dərs keçmək üsullarını öyrənənlər qrupu. Bakıda birinci realni məktəbin binasında açılmış kurslara Bakı Müəllimlər Seminariyasının direktoru, maarifçi yazıçı Rəşid bəy Əfəndiyev rəhbərlik edirdi. Sultanməcid Qənizadənin və parlamentin bir neçə digər üzvünün iştirakı ilə 17 sentyabr 1919-cu il tarixdə fəaliyyətə başlamış kursların 500 nəfərə qədər müdavimi var idi. Onların

sirasında idarə və müəssisələrin əməkdaşları üstünlük təşkil edirdi. 1919-cu ilin noyabında Bakıda azərbaycanlı fəhlələr üçün mühəndis-texnik Əliheydər Babayevin rəhbərliyi ilə texniki bilikləri öyrədən axşam kursları da açılmışdı.

İndiki anlayışla desək, o illərdə ixtisasartırma təhsili sahəsində də bəzi addımlar atılmışdı. Məsələn, Bakıda parlamentin üzvü, tanınmış maarif xadimi Abdulla bəy Əfəndizadənin rəhbərliyi ilə ibtidai məktəb müəllimləri üçün xüsusi kurslar açılmışdı. Həmin kurslarda müdavimlərə pedaqogika və Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası tədris olunurdu ki, bu da müəllimlərin ixtisas biliklərinin, peşə hazırlığının təkmilləşməsinə xidmət göstərirdi.

-Təhsilin təşkilində ən mühüm faktorlardan olan dərslilər məsələsi necə həll olunurdu?

-Cümhuriyyət hökuməti məktəblərin dərslilərlə və digər zəruri tədris avadanlıqları ilə təminatı məsələsinə də ardıcıl diqqət yetirir, çoxşaxəli, sistemli tədbirlər həyata keçirirdi. Bu məqsədlə maarif nazirliyinin xüsusi komissiyası fəaliyyət göstərirdi. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, məktəblərin tələbatını ödəmək üçün 1919-cu ildə "Türk əlifbası", "Təzə elmi-hesab", "Rəhbər cəbr", "Tarixi-təbii", "İkinci il", "Yeni məktəb", "Ədəbiyyat dərsləri", "Müntəxəbat", "Türk çələngi", "Milli qıraət" kimi dərslilər nəşr olunmuşdu. Dərslilərin hazırlanmasında Azərbaycan maarifinin tanınmış nümayəndələrindən Mahmud bəy Mahmudbəyov, Abdulla Şaiq, Hüseyn Cavid, Fərhad Ağazadə, Camo bəy Cəbrayılbəyli, Səmədağa Ağamalıoğlu, Ağa bəy İsrəfilbəyov, Abdulla bəy Əfəndizadə və başqaları fəal iştirak edirdilər. Tanınmış ədiblər Hüseyn Cavidlə Abdulla Şaiqin birlik-

də hazırladıqları "Ədəbiyyat dərsləri" adlı dərslilər ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə bilikləri şagirdlərə sistemli şəkildə çatdırmaq məqsədi daşıyırdı. Abdulla Şaiqin hazırladığı "Müntəxəbat", "Türk çələngi", "Milli qıraət" kimi dərslilər də elmi-pedaqoji səviyyəsi ilə maraqlı doğurdu. Bununla yanaşı, təhsil ocaqları üçün Türkiyədən də bir sıra yeni dərslilərin və digər tədris vəsaitlərinin alınması üçün Azərbaycan parlamentinin 18 sentyabr 1919-cu il tarixli qərarı ilə Xalq Maarifi Nazirliyinə 1 milyon manat pul ayrılmışdı.

-Azərbaycanda ali məktəb yaradılması sahəsində də ilk addım Cümhuriyyət dövründə atılmışdır.

-Bəli. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti milli təhsil sisteminin formalaşması və inkişafı, ümumən ölkənin hərtərəfli tərəqqisi üçün universitet yaradılması məsələsinə vacib, təxiresalınmaz vəzifələrdən biri sayırdı. Böyük maarifçi Məhəmməd ağa Şahtaxtı "Azərbaycan" qəzetinin 28 iyul 1919-cu il tarixli sayında dərc etdiyi "Azərbaycanda darülfünun" məqaləsində universitetləri "mədəni həyatın mənbəyi" kimi yüksək qiymətləndirərək yazırdı: "Darülfünundan əl çəkmək mədəni həyatdan rugədan olmaqdır".

Azərbaycan parlamentinin qərarına əsasən, 1919-cu il sentyabrın 1-dən Bakıda ali məktəblər təşkil edilməsi haqqında 10 maddəli qanun hazırlanmışdı. Onu da xatırlatmaq yerinə düşər ki, Azərbaycan hökuməti başlanğıc mərhələdə ölkədə üç ali məktəbin açılmasını nəzərdə tuturdu: Bakı Dövlət Universiteti, Kənd Təsərrüfatı İnstitutu və Dövlət Konservatoriyası. Lakin dövrün sosial-iqtisadi çətinlikləri və digər problemlər nəticəsində bunlardan yalnız birinin - Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması reallaşdı. Hökumətin 8 aprel 1919-cu il tarixli iclasında Bakıda universitet təşkili məsələsi müzakirəyə çıxarılmış və müvafiq qərar qəbul edilmişdi. Qərara görə, Xalq Maarif Komissarlığı 1919-1920-ci tədris ilinin əvvəlində Bakıda universitet açılması məqsədilə ümumi həcmi 10 milyon manatdan çox olmamaqla müvafiq sənədlə hazırlayıb hökumətə təqdim etməli idi. 19 may 1919-cu il tarixində Azərbaycan hökuməti Bakı Universitetinin yaradılması üçün müvafiq işlərin daha sistemli şəkildə görülməsini təmin etmək məqsədi ilə təşkilat komissiyası yaratdı. 1919-cu ilin 23 mayından 9 sentyabrınadək komissiyanın 35 iclası keçirilmiş, qəbul olunan qərarların icrası üçün ardıcıl tədbirlər reallaşdırılmışdı.

Universitetin dörd fakültədən: tarix-filologiya (Şərq şöbəsi də daxil olmaqla), fizika-riyaziyyat, hüquq və tibb fakültələrindən ibarət olması nəzərdə tutulsa da, 1919-1920-ci tədris ilində yalnız iki fakültə - tibb və tarix-filologiya fakültələri fəaliyyətə başladı. 1919-cu il noyabrın 15-də universitetin auditoriyalarında ilk mühazirələr aparılmasına başlandı. 1919-1920-ci tədris ilində universitetdə 1094 tələbə təhsil

alır ki, onların da 217 nəfəri azad dinləyici idi. Universitetdə tədris prosesinə tanınmış alimlər cəlb olunmuşdular. Maddi-teniki avadanlıqlar və kitablar alınması üçün 1 milyon manat vəsait ayrılmışdı. Universitetin ilk rektoru tanınmış tibb alimi, cərrah Vasil İvanoviç Razumovski təyin edilmişdi. Məhəmməd ağa Şahtaxtı, Əlicabbar Orucəliyev, Mirzə Rəhim Mirzəyev, Rəşid bəy Kaplanov və başqa ziyalılar universitetin yaradılması və fəaliyyətində yaxından iştirak etmişdilər.

Bu dövrdə elmi tədqiqat işlərinin aparılmasına da xüsusi diqqət yetirilirdi. Bakı Universitetinin nəzdində yaradılmış "Müsəlman Şərqini öyrənən cəmiyyət" Azərbaycan tarixi, ədəbiyyatı və mədəniyyətini araşdırmaq, təbliğ etmək istiqamətində səmərəli fəaliyyət göstərirdi. 1920-ci ilin əvvəllərində Xalq Maarifi Nazirliyində təşkil olunmuş arxeologiya şöbəsi də bu baxımdan xatırladıla bilər.

-Cümhuriyyət dövründə azərbaycanlı gənclərin xarici ölkələrin universitetlərində təhsil alması istiqamətində hansı addımlar atılmışdır?

-Gənc müstəqil dövlətin inkişafı üçün yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasının vacibliyi nəzərə alınaraq Cümhuriyyət hökuməti 1919-1920-ci tədris ilində yüz nəfər azərbaycanlı gəncin xarici ölkələrin ali məktəblərində müxtəlif ixtisaslar üzrə dövlət hesabına oxumağa göndərilməsi barədə qərar qəbul etmişdi. Bu məqsədlə dövlət büdcəsindən müvafiq vəsait də ayrılmışdı. Avropa universitetlərinə təhsil almağa göndəriləcək hər tələbə üçün 400 frank təqaüd və 1000 frank yol xərci nəzərdə tutulurdu. Qərara görə, dövlət hesabına xaricdə təhsil alacaq tələbələr ali məktəbi başa vurduqdan sonra ən azı dörd il Azərbaycan hökumətinin göndərdiyi təyinat yerində çalışmalı idilər.

Xaricə göndərilən gənclərin ən layiqlilər sırasından obyektiv şəkildə seçilməsini təmin etmək üçün respublikanın rəhbər vəzifəli şəxslərindən, tanınmış maarif xadimlərindən ibarət müsabiqə komissiyası da yaradılmışdı. Komissiyanın qərarına əsasən, ali təhsil almaq üçün 45 nəfər Fransaya, 23 nəfər İtaliyaya, 10 nəfər İngiltərəyə, 9 nəfər isə Türkiyəyə ali təhsil almağa göndərilmişdi. 13 nəfər isə Rusiyada ali təhsil almaq üçün seçilmişdi. Lakin Rusiyadakı vətəndaş müharibəsinə görə həmin ölkəyə təhsil üçün göndəriş baş tutmamışdı.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə ölkədə təhsilin milli əsaslar üzərində qurulması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdi. 1920-ci ilin 28 aprel işğalı digər sahələrdə olduğu kimi, təhsilin inkişafına yönəlmiş planların bir çoxunu yarımçıq qoydu

Müşahibə üçün sağ olun.

Muxtar MƏMMƏDOĞLU,
"Şərq qapısı" qəzetinin
məsul katibi,